FILOSOFIJA. SOCIOLOGIJA. 2011. T. 22. Nr. 3, p. 286–295, © Lietuvos mokslų akademija, 2011

Grožio ir kūrybinės komunikacijos samprata antikos filosofijoje

AGNIEŠKA JUZEFOVIČ
Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Filosofijos ir politologijos katedra, Saulėtekio al. 11, LT-10233 Vilnius
El. paštas: filosofija@hi.vgtu.lt

Straipsnyje daugiausia dėmesio skiriama klasikinės filosofijos analizei, visų pirma Platono ir Aristotelio tekstams, taip pat apžvelgiamas straipsnio kontekste aktualių problemų atsiradimas ir formavimasis ankstyvojoje (iki sokratikų) bei vėlyvojoje (helenistinėje) antikos filosofijoje. Išryškinamos komunikacinės grožio ir meninės kūrybos plotmės – svarstoma, ką medijuoja ankstyvojoje graikų filosofijoje susiformavusi metafizinė grožio samprata, nagrinėjamas harmonijos, simetrijos, euritmijos ir proporcijų vaidmuo formuojant klasikinę grožio sampratą, taip pat steigiant komunikacinį santykį tarp meno kūrinio ir suvokėjo. Nagrinėjant antikos kalokagatijos sampratą atskleidžiama, kaip gėris, grožis ir tiesa gali pratęsti vienas kitą ir komunikuoti vienas per kitą. Taip pat gilinamasi, ką gali byloti grožis pasitelkiant Erotą ir kaip susiformuoja subjektyvistinė, jusliškesnė grožio samprata. Aptarus antikos meninės kūrybos sampratą ieškoma atsakymo, ar menininko paskirtis yra komunikuoti mūzų bei dievų įkvėptas idėjas ir kurti idealią tikrovę, ar veikiau gaminti amatus ir mėgdžioti iliuzijų pasaulį. Meninės kūrybos ir kūrybinės komunikacijos problematika nagrinėjama ir katarsiniu aspektu – kaip sielos gryninimas, vidinis apsivalymas bei malonumo išgyvenimas. Straipsnyje svarstoma, kaip formavosi ir kito grožio bei kūrybinės komunikacijos sampratos ir kuo ši problematika tebėra aktuali nūdienos estetikai ir komunikacijos teorijai, išryškinama antikos filosofijoje susiformavusių idėjų recepcija dabartinėje fenomenologinėje filosofijoje.

Raktažodžiai: antikos estetika, grožis, kūrybingumas, kalokagatija, komunikacija

ĮVADAS

Remiantis analitiniu, hermeneutiniu ir fenomenologiniu metodais straipsnyje nagrinėjamos antikos grožio, meninės kūrybos ir komunikacijos sampratos; argumentuojama, kad, nors antikos Graikijoje estetika dar nebuvo susiformavusi kaip savarankiška filosofinė disciplina, tirianti grožį, meninę kūrybą, skonį, menininko, kūrinio ir suvokėjo komunikaciją, būtent antikos filosofai padėjo Vakarų estetikos pagrindą – Graikijoje gimė ir subrendo savita grožio, estetinio skonio, išraiškos bei meninės komunikacijos samprata, kurią perėmė ir plėtojo viduramžių, o ypač Renesanso filosofai. Straipsnyje išskleidžiamos ir grindžiamos tezės, kad estetikos klausimus antikos filosofai reflektavo visų pirma analizuodami grožio prigimtį bei sąsajas su gėriu ir tiesa, nagrinėdami poezijos, tragedijos ir dailės subtilybes. Argumentuojama, kad būtent antikos filosofai nuosekliai apmąstė estetikos vietą filosofijos mokslų sistemoje, pasiūlė klasikinę teorijos, veiklos ir kūrybos triadą. Iš tokio aristotelinio skirstymo ilgainiui išsirutuliojo trys savarankiškos filosofijos šakos: metafizika, etika ir estetika. Tad dėsninga, kad Vakarų estetikos ištakų dažniausiai ieškoma būtent antikos graikų filosofijoje.

ANTIKOS ESTETIKOS UŽUOMAZGOS, ARBA KĄ MEDIJUOJA METAFIZINĖ GROŽIO SAMPRATA?

Graikų filosofai grožio sąvoką suvokė labai plačiai ir dar netapatino su grynai estetine sritimi. Tobuliausiu grožio pavyzdžiu laikydami kosmosą (dangaus tvarką ir harmoniją) grožį jie siejo su amžinumu, pastovumu ir nekintamumu bei priešino žmogaus gyvenimo trumpalaikiškumui, dviprasmiškumui ir atsitiktinumui. Todėl antikos estetika yra glaudžiai susijusi su kosmologija ir kelia klausimus apie kosminį grožį bei harmoniją. Tokia iš antikos estetikos kylanti kūrybos ir kosminių pasaulio sąmoningumo plotmių sankirta pastaruoju metu kryptingai plėtojama A. Mickūno filosofijoje, ypač jo kvantinėje estetikoje, kurioje erdvė, laikas ir judesys atsiveria kaip kosminės, o kartu ir estetinės kategorijos (Mickūnas 2011: 4–16; Gajauskas 2011: 17–27).

Pažvelkime, kas lėmė tokį kosminio grožio ir meninės komunikacijos sampratos susiformavimą. Graikų žvilgsnis nuo archajinių laikų kilo į kosmosą, kuris buvo laikomas tobulu ir autentiškiausiu meno kūriniu. Neatsitiktinai Homero epuose buvo aukštinamas išorinis ir vidinis graikų dievų grožis – dievai buvo traktuojami kaip kosmoso dalis, todėl juose viskas turi būti gražu. Graikų epuose apmąstomos tokios estetinės kategorijos, kaip grožis, harmonija, didingumas, išryškinamos jų sąsajos su graikų kosmologija. Ilgainiui, kai filosofinė pasaulėžiūra pakeitė mitologinę, kosminio grožio ir harmonijos problematika iš mitų persikėlė į filosofinius apmąstymus. Kosminės graikų estetikos ištakas jau regime dialektinėje Herakleito filosofijoje, kurioje gamta atsiveria kaip kupina harmonijos ir pati gražiausia simfonija. Herakleito filosofijos pagrindas – nuolatinė dviejų priešybių sąveika ir tarpusavio kova, todėl jo kosminėje estetikoje grožis ir harmonija siejami su priešybių vienybe, jų komunikacija, susitaikymu ir susiliejimu tobuloje harmonijoje. Būtent harmonija iškeliama kaip pagrindinė vertybė ir grožio esmė. Paminėtina, kad grožis ir harmonija, apie kuriuos kalba Herakleitas, nėra akivaizdūs ir lengvai įžvelgiami. Dėl nesuprantamos, metaforų kupinos Herakleito kalbos šis filosofas buvo vadinamas „tamsiuoju“. Plėtodamas estetikos problematiką jis lieka ištikimas savo miglotam stiliui ir grindžia slėpiningojo, neatskleisto grožio idėją, o paslėptąją, neregimą harmoniją laikė tobulesnę už atskleistąją: „neiškylanti aikštėn dermė už iškylančią galingesnė“ (Herakleitas 1995: 49). Taigi Herakleito filosofijoje į pirmą vietą iškyla nuolatinė kaita, sūkurys, slėpiningumas, paslėptoji harmonija, nesatis, tuštuma ir neužbaigtumas, todėl ir grožis siejamas su tuo, kas neregima. Pažymėtina, kad būtent šios sąvokos įsivyravo modernizmo filosofijoje ir padarė didelę įtaką egzistencinės ir fenomenologinės estetikos mokykloms (plg. Juzefovič 2006: 188–200; 2009: 196–204). Herakleito estetikos samprata neatsiejama nuo pagrindinės jo tezės, skelbiančios, kad viskas kinta, atsiranda ir išnyksta ir kad niekas nėra pastovus pats sau, todėl dėsninga, kad šiuo filosofu susidomėjo tokie žymūs XX a. filosofai kaip M. Heideggeris (Juzefovič 2008: 178–188; 195–206) ir J. Derrida (O'Connell 2006).

Kosmogoniniai pitagorininkų tyrimai paskatino estetinius svarstymus ir lėmė kosminio grožio sampratą. Perėmę Herakleito kosminės harmonijos sampratą ir papildę ją simetrijos, proporcijų ir skaičių sąvokomis, jie išplėtojo mokymą apie sferų harmoniją, tarytum muzika skambančią nuostabiausiais himnais, kurių žmogus, būdamas netobulas ir ribotas, tiesiog neįstengia girdėti (Riedweg 2005: 29). Būtent proporcijų dėka pitagorininkai susiejo matematiką (ją vadino „tobuliausiu menu“) su grožiu ir taip suformavo objektyvaus grožio sampratą. Jų tezė, kad grožis yra objektyvi kosmoso ir visų reiškinių savybė, todėl visatos harmonija ir grožis nepriklauso nuo suvokėjo, prigijo antikos ir vėlesnėje Vakarų filosofijoje.

Kitu kampu kosminės harmonijos ir grožio sampratą plėtojęs Demokritas Jonijos mokyklai būdingus determinizmą, materializmą ir empiricizmą pritaikė estetinių problemų analizei. Šiam filosofui priskiriami įvairūs neišlikę veikalai – „Apie poeziją“, „Apie ritmą ir harmoniją“, „Apie kalbos grožį“, kuriuose buvo kruopščiai ir analitiškai plėtojamos grožio, meninės kūrybos ir harmonijos, komunikacijos sampratos. Jis, kaip ir Herakleitas, iškėlė neregimo reikšmę, skverbėsi į paslaptį, padėsiančią pro paviršiaus šydą įžvelgti slėpiningąsias gelmes, ir nuogąstavo, kad „žmonės nežino, kaip prasiskverbti pro regimybės šydą ir įžvelgti tai, kas neregima“ (Tatarkiewicz 2005: 93). Demokrito tekstai neišliko, tačiau jo estetinės įžvalgos padarė didelę įtaką graikų filosofams, ypač helenistinės filosofijos atstovams, o vėliau modernistams, tarp jų ir Nietzsche's panestetinio kosmoso sampratai (Swift 2005).

Nors ikisokratikų harmonija filosofijoje suvokiama veikiau kaip kosmogoninė arba etinė sąvoka, tačiau per ją į kosmologijos sritį įtraukiamas ir estetinis elementas, ir *vice versa* – kosminės harmonijos samprata turėjo įtakos klasikinei graikų estetikai ir suteikė pamatą objektyvaus grožio sampratai. Metafizinė grožio samprata itin išplėtojama Platono filosofijoje, padariusioje didelę įtaką graikų ir visai Vakarų estetikai. Platonas perkelia grožį iš supančio materialaus pasaulio į tobulą ir amžiną anapusinį idėjų pasaulį, sieja su Vieniu, aukščiausiąja vienove, neregima grožio idėja, grindžia mintį, kad aukščiausioji vienovė yra „visa ko, kas gražu, priežastis“ (Platonas 2005: 66 [312e]). Taip antikos filosofijoje susiformavo prielaida, kad kosminis Vienis ir harmonija sąlygoja visų regimų daiktų grožį.

SIMETRIJOS, HARMONIJOS IR PROPORCIJŲ VAIDMUO FORMUOJANT GROŽĮ

Harmoningo kosmoso samprata atveria grožį, glaudžiai susijusį su harmonijos, proporcijų ir simetrijos sąvokomis. Pabandykime išryškinti simetrijos ir proporcijų sąsajas su grožiu ir parodyti, kaip jos sąlygoja grožio objektyvumą. Simetrija (gr. *symmetria* – darna, atitikimas, tinkama proporcija) nužymėdavo tiek gamtoje, tiek meno kūriniuose glūdintį atitikimą, pasikartojimą, pusiausvyrą. Teorinius simetrijos pagrindų tyrimus pradėję Platonas ir Aristotelis (Aristotelis 1999: 574 [1078b]) simetriją ir proporcijas pavertė pagrindinėmis estetinėmis kategorijomis ir viena svarbiausių grožio formų. Platono veikaluose iškeliamas absoliutus kosminis grožis yra neatsiejamas nuo simetrijos, grindžiama mintis, kad „Grožis, Simetrija ir Tiesa kartu sudaro vieną darnią visumą“ (Plato 1975: 106 [65a]). Taip simetrija buvo siejama su absoliučiu amžinu grožiu, tokiu, koks jis yra pats savyje ir pats sau.

Antikos estetikoje grožis, harmonija ir simetrija suvokiamos kaip neatsiejamos nuo proporcijų, taisyklingo kūrinio dalių ir visumos santykio. Antikos estetikoje įsivyravusi grožio kaip harmoningos proporcijos samprata vyravo iki pat XVII a., todėl Tatarkiewiczius ją vadina „didžiąja grožio teorija“ (Tatarkiewicz 2007: 147–159). Dėsninga, kad nagrinėdami estetikos problemas Platonas ir Aristotelis dažnai vartoja proporcijų sąvoką – nenuilsdami ieško optimalaus proporcijų santykio, mįslingo „aukso pjūvio“. Simetrija ir proporcijos jų tekstuose siejamos su derme ir saiku. Siedamas simetrijos ir proporcijų sąvokas Platonas *Timajuje* teigia, kad gražus kūnas turi simetriškas proporcijas, nes „tai, kas gražu, juk nėra nesaikinga“ (Platonas 1995a: 152 [87c]). Saiką čia Platonas suvokia kaip harmoniją, teisingas proporcijas. Aristotelio aukso vidurio filosofijoje simetrijos siejamos su nuosaikumu, pusiausvyra tarp pertekliaus ir stokos. *Poetikoje* jis grindė mintį, kad tik saikingas daiktas atitinka savo paskirtį ir prigimtį, todėl yra gražus, ir atvirkščiai, jeigu daiktas yra pernelyg didelis ar mažas, jis negali būti gražus, nes pirmu atveju žvilgsnis jo neaprėps, o antru atveju jis tiesiog liks nepastebėtas (Aristotelis 1990: 287 [1451a]).

Kas lemia harmoniją? Kokios proporcijos yra svarbiausios? Platonas svarbiausiomis laikė tinkamas proporcijas tarp sielos ir kūno (Platonas 1995a: 153–154 [88a-e]), Aristotelis, plėtodamas vidinio ir išorinio grožio sąsajas, taip pat regi giminystę tarp sielos dermės ir ritmo – siela iš prigimties yra harmoninga, todėl geba išgirsti muzikos harmoniją (Aristotelis 2009: 291 [1340b]). Antikos filosofijos tyrėjai G. Hon ir B. B. Goldstein teigia, kad harmonija ir simetrija, glaudžiai siejamos su vidiniu grožiu ir gėriu, padėjo suformuoti gėrio ir grožio tapatumo sampratą (Hon, Goldstein 2008: 53). Pažvelkime, kokią grožio sampratą lemia antikos filosofo siekis grožį sieti ne tik su harmonijos ir simetrijos, bet visų pirma su žinojimo, gėrio, meilės ir laimės sąvokomis.

KALOKAGATIJA KAIP GROŽIO, GĖRIO IR TIESOS VIENOVĖS SAMPRATA

Antikos filosofijoje dar nesusiformavo mums įprasta grynai estetinė grožio samprata, o itin plačiai apibrėžiama grožio sąvoka jungė, viena vertus, skirtingus, kita vertus, savo taurumu artimus daiktus, todėl neturėtų stebinti, kad grožį pradėta sieti su gėriu bei žinojimu. Kaip gimė ir susiformavo toks gėrio, grožio ir tiesos trejetukas ir ką tai reiškia? Gėrio, grožio ir tiesos giminingumo samprata lėmė, kad antikos filosofai kilnius ir dorovingus poelgius vertino estetinėmis kategorijomis, o patį meną siejo su didaktika – doroviniu jaunimo auklėjimu. Taip estetika ir etika antikos mąstysenoje susijungė į kalokagatiją (gr. *kalokagathia*, *kalos kai agathos* – gražus ir geras) – gėrio ir grožio vienybę, ugdymo idealą, orientuotą į geriausių fizinių ir dvasinių savybių vienovės ugdymą. Galiausiai įsivyravo prielaida, kad gražus žmogus savaime bus ir geras, o nepatrauklios išvaizdos – piktas ir nedoras. Būtent todėl gražuolė hetera Fryne buvo išteisinta nuo jai mestų kaltinimų bedievyste ir pelnė nuoširdžias amžininkų simpatijas (McClure 2003). Toks grožio ir gėrio gretinimas veikiausiai prisidėjo ir prie to, kad Sokratas, sulaukęs panašių kaltinimų (plg. Platonas 1995b: 13 [24b]), buvo nuteistas myriop (mat jis negalėjo pasigirti patrauklia išvaizda). Taigi antikos filosofijoje grožis siejamas veikiau su etine negu su estetine plotme.

Bandymų sieti grožį su gėriu būta jau ikisokratikų filosofijoje. Pitagoras bei Herakleitas grindė mintį, kad meno kūrinio patyrimas sukelia jausmus, padeda atsikratyti neįsisąmonintų baimių ir geismų, taip suteikdamas džiaugsmą bei apvalydamas sielą, tarytum paversdamas žmogų geresniu. Herakleitas teigė, kad greta žmogaus netgi gražiausia beždžionė atrodys negraži, o prieš Dievą ir pats išmintingiausias žmogus tiek savo grožiu, tiek išmintimi atrodys kaip beždžionė (Herakleitas 1995: 61). Tokiais pasisakymais šis mįslingas graikų filosofas iškelia išorinio ir vidinio grožio, arba grožio ir gėrio, tapatybės prielaidą (plg. Kahn 1981: 173–174). Kalokagatijai artimą poziciją grindė ir kitas ankstyvasis graikų filosofas Demokritas, grožį siejęs su intelektu ir teigęs, kad fizinis grožis yra menkavertis, jei jame nėra intelektualaus prado, o geras muzikos bei literatūros kūrinys jungs tiesą bei grožį (Brancacci 2007: 201).

Išsamiausiai kalokagatijos, arba grožio ir gėrio tapatybės, sampratą išplėtojo Platonas, grožį greta gėrio ir tiesos iškėlęs į idėjų hierarchijos viršūnę. Tobula, amžina, tik protu pagaunama grožio idėja yra tarytum kelrodė žvaigždė. Tačiau netgi paprastas kasdienybėje regimas grožis Platono filosofijoje siejamas su žmogaus etine laikysena ir suvokiamas veikiau kaip vidinis grožis. Taigi Platonas grožį sieja su gražiomis mintimis, papročiais, dvasiniu minčių grožiu ir vadina „nuostabiausios prigimties grožiu“, kuris yra amžinas, neatsiranda ir nenyksta (Platonas 2000a: 57 [210e–211]). Platono kūryboje grožis sėkmingai tarnauja pagrindiniam, tiesos pažinimo, tikslui – jis, kaip ir dialektika, geba priartinti prie aukščiausiojo gėrio. Grožis leidžia žmogui prisiliesti prie idealybės (idėjų pasaulio). Šią Platono mintį taikliai pagavęs

N. Kardelis teigia, kad „kintančio pasaulio daiktai yra gražūs ne tiek dėl tobulos jų sąrangos, kurią lemia juos sudarančių dalių dermė, o visų pirma todėl, kad jie dalyvauja Grožio idėjoje, kuri yra Grožis savaime <...>, realus esinys, galbūt aukščiausias tikrųjų esinių hierarchijoje (Grožio idėja iš esmės sutampa su Gėrio idėja)“ (Kardelis 2007: 237). Suartinęs realaus ir idealaus pasaulių estetiką Platonas teigė, kad meno grožis geba pakylėti sielą, nes ragina ją prisiminti kadaise regėtą tobulą idėjų grožį (Platonas 1996: 46–47 [249d]). Meninės kūrybos ir meno teikiamas malonumas ar laimė nebuvo tikslas, bet padėdavo atsikratyti neigiamų emocijų ir netgi taurindavo sielą. Taip buvo iškeltas katarsinis (gr. *katharsis*, *catharsis* – apvalymas), arba apvalantis, taurinantis, meno kūrinio poveikis. Taigi katarsio sąvoką galėtume apibūdinti kaip sielos apsivalymą, patiriamą komunikuojant su meno kūriniu, atpažįstant (*anagnōrisis*) regimos tragedijos įvykius ir patiriant estetinę kančią (*pathos*). Daugiausia dėmesio šiai meno funkcijai skyręs Aristotelis *Poetikoje* užsimena, kad meno kūrinys geba sužadinti jausmus (gailestį, baimę) ir juos apvalyti (Aristotelis 1990: 284 [1449b]), o *Politikoje* pabrėžia, kad apvalymas ir taurinimas yra viena pagrindinių meno savybių, jo jausminis, iracionalus poveikis (Aristotelis 2009: 295 [1341b]).

Dabartiniai filosofai vengia sekti Platono ir Aristotelio pėdomis, kurie už tiesmukų grožio ir tokių etinių kategorijų kaip gėris gretinimą vadinami „moraliniais estetikais“ (plg. Pollitt 1990: 7), ir veikiau yra linkę brėžti aiškią skirtį tarp estetinio ir etinio sprendimo. Estetikos ir etikos skirtumas grindžiamas būtent tuo, kad estetinis sprendimas yra linkęs gimti iš patiriamo gėrio (yra pozityvus), o etinį sprendimą dažniausiai skatina patiriamas blogis, todėl jis yra negatyvus (plg. Santayana 1955: 16). Kitaip tariant, pozityvi aplinka skatina estetinį nusiteikimą, o negatyvi veikiau orientuoja į etinį. Taigi estetinis sprendimas ir grožis tebelaikomi gimininga gėriui, kuris šiuo aspektu yra artimesnis estetikai ir grožiui negu etikai.

GROŽIO KOMUNIKAVIMAS PASITELKUS EROTĄ IR JUSLES, ARBA GROŽIO KELIAS LINK SUBJEKTYVUMO

Graikų estetika siejasi ne tik su etinėmis bei epistemologinėmis plotmėmis, bet ir su juslėmis. Neatsitiktinai ir žodis estetika (gr. *aisthētos*) atkeliavo būtent iš antikinės Graikijos ir galėtų būti verčiamas kaip „juntamas“, „patiriamas juslėmis“. Pažvelkime, kaip antikos filosofijoje grožis buvo siejamas su juslėmis, juslumu bei erotika. Platono *Puotoje* būtent Erotas atveria filosofijos ištakas, atskleidžia filosofiją kaip išminties meilę ir legitimuoja jos prielaidas. Mat Eroto prigimtis sietina su trimis dalykais – filosofavimu, meile ir grožiu. Būdamas tarpininku tarp išminties ir neišmanymo Erotas, anot Platono, turi įgimtą polinkį filosofuoti, kurį dar labiau sustiprina tas faktas, kad filosofija yra išminties *meilė* (Erotas yra meilės dievas). Demoniška Eroto prigimtis lemia, kad jis yra „kažkur pusiaukelėje tarp grožio ir bjaurumo“ ir nuolat ieško išminties bei grožio, nes išmintis yra vienas gražiausių dalykų, o Erotas yra „apsigimęs grožio mylėtojas“ (Platonas 2000a: 47 [203c]). Nubrėždamas sąsajas tarp grožio ir meilės Platonas grindžia mintį, kad žemiškas (žmogaus kūno) grožis pažadina amžinojo grožio ilgesį ir primena kadaise regėtą idėjų grožį. Žmogaus siela norėtų kilti link amžinojo grožio, tačiau jos sparnai yra silpni, tad ji tiesiog prisiriša prie gražaus žmogaus. Tobulėdamas žmogus pereina nuo meilės gražiam kūnui prie meilės gražiai sielai ir galiausiai prie meilės „grynam, tyram, be priemaišų dieviškam grožiui“ (ten pat: 56–58 [210–211]). Taigi Platonas glaudžiai siejo grožį ir meilę, o juos abu taikė doroviniam žmogaus ugdymui. Grožį paversdamas neišvengiama išminties troškimo ir erotikos sudėtine dalimi, Platonas susieja erotikos, meninės kūrybos ir grožio sąvokas bei plėtoja jusliškesnę, subjektyvesnę grožio sampratą.

Grožio juslumas dar akivaizdesnis Platono veikale *Faidras*, kuriame prie grožio filosofas priartėja ne tiek iš erotinio misticizmo (kaip antai *Puotoje* ir *Filebe*), kiek būtent iš estetinės pozicijos, todėl grožis atsiveria kaip žėrintis ir yra regimas ne protu, bet pasitelkus regos juslę (Platonas 1996: 48 [250d]). Tokia grožio samprata atsiriboja nuo metafizikos ir moralės ir gali būti pavadinta grynai estetine.

Bandydami išryškinti tokios juslinio grožio sampratos savitumus turime pripažinti, kad grožis, regimas akimis, o ne protu, yra subjektyvesnis, intymesnis. Taigi antikos filosofijoje nedrąsiai pradeda formuotis estetinės teorijos, grindžiančios subjektyvaus grožio sampratą. Grožio subjektyvumo prielaidai reikia kitokio grožio pagrindo negu simetrija ir proporcijos, todėl antikos filosofai bei menininkai grožio sąvoką pradėjo gretinti su euritmija (Lizipas), daikto paskirties atitikimu (Sokratas) arba su emanacija, spindėjimu (Plotinas). Su suvokėjo žvilgsniu ir konkrečiu regėjimo kampu siejama *euritmija* (*eurythmia*) nužymėdavo grožį suvokėjo akims ir ausims. Euritmija pagrįstus estetinius kanonus taikę graikų menininkai modeliuodavo žmones tokius, kokie jie *atrodė*, drąsiai eksperimentuodavo, tyčia iškraipydavo žmogaus pavidalą, siekdami sukurti optimalų vaizdą, geriausiai besižiūrintį iš tam tikro taško. Euritmija yra susijusi su proporcijomis ir simetrija, tačiau tarp abiejų sąvokų yra esminis skirtumas, kurį nusako W. Tatarkiewiczius: „simetrija visiškai abejinga, ar kas nors ją stebi, nes ji gali būti suvokiama tik protu, o euritmija nukreipia būtent į jausmus, kuriuos sukelia stebėjimas“ (Tatarkiewicz 2007: 111).

Subjektyvistinei prieigai atstovaujantys antikos filosofai grožį siejo su daikto naudingumu ir grindė mintį, kad daiktas yra gražus tuomet, kai atitinka savo paskirtį arba tiesiog patinka suvokėjui ir suteikia grožėjimosi malonumą. Sofistai vieni pirmųjų kėlė klausimą, ar daiktas yra gražus pats savaime, ar tik atrodo gražus suvokėjui, kitaip tariant – ar grožio sąvoka glūdi daikte, ar tik žmogus jam ją priskiria. Žmogaus estetinio skonio subjektyvumą vienas pirmųjų pastebėjęs Herakleitas teigė, kad „dievui viskas gražu, dora ir teisinga, o žmonės vienus dalykus laiko teisingais, o kitus neteisingais“ (Herakleitas 1995: 41). Siedami grožį su tuo, ar daiktas patinka tam tikram suvokėjui, filosofai grožį interpretavo subjektyviai. Netgi absoliutų, tobulą, besąlygišką grožį aukštinęs Platonas pripažino, kad esama dvejopo grožio – objektyvaus (grožis savaime) ir subjektyvaus (gražūs daiktai) (Platonas 2000b: 217 [219 c–d]). Subjektyvus grožis priklauso nuo tinkamumo, naudingumo: antai dialoge *Giorgijas* Platonas teigia, kad daiktas yra gražus, kai atitinka savo paskirtį arba kai jį tiesiog malonu stebėti (Plato 1998: 61 [474e–475a]). Diogenas Laertietis mini, kad Platonas pritarė kinikų tezei, jog „šuo kalei, karvė jaučiui ir kiaulė paršui atrodo gražiausi kūriniai“ (Laertios 1988: 170). Toks estetinis subjektyvizmas, nors ir netapo vyraujančia pozicija helenistinėje filosofijoje, buvo gana populiarus. Subjektyvistinė grožio samprata dar labiau išpopuliarėjo helenistinėje stoikų, epikūrininkų, skeptikų ir kinikų mokyklose, kurių atstovai pažymėjo, kad tas pats daiktas vienam gali būti gražus, o kitam – bjaurus. Grožio subjektyvumo pripažinimas padėjo geriau suvokti meninės kūrybos motyvų, estetinės išraiškos ir estetinio patyrimo fenomenus.

MENININKO PASKIRTIS: KŪRYBINGUMAS IR KOMUNIKAVIMAS SU MŪZOMIS AR AMATAS IR ILIUZIJOS MĖGDŽIOJIMAS?

Antikos filosofijoje kūrybingumo ir meno sąvokos dar nebuvo siejamos. Kūrybingumas buvo laikomas tik poezijos privilegija, tačiau poezija buvo siejama ne su menu, bet veikiau su pranašavimu – buvo tikima, kad poeto lūpomis byloja dievai, mūzos, o jis pats yra tarytum mediumas, nesuvokiantis savo žodžių prasmės. Tuo tarpu menai antikinėje Graikijoje

buvo siejami ne su kūrybingumu, bet veikiau su amatu, elementariu gebėjimu atgaminti pagal tam tikrus kanonus. Tokią meninės kūrybos sampratą liudija ir pati meno (gr. *techne,* lot. *ars*) sąvoka, reiškianti kokį nors sugebėjimą, pavyzdžiui, gebėjimą nupiešti piešinį, pastatyti namą, užauginti javus ar įtikinamai išdėstyti savo mintis. Todėl menu buvo vadinamas ir „gyvenimo menas“ (*technē tuo biou*), suvokiamas tiek kaip žmogaus meistriškumo lavinimas (Foucault 1997: 235), tiek kaip sambūvio aplinkoje ugdymas (Kačerauskas 2010a: 31–39). Meno sąvoka buvo siejama su bet kuriuo gebėjimu arba tiesiog gyvenimo menu, todėl buvo vertinamas ne tiek geras gaminys (t. y. kūrinys), kiek apskritai gebėjimas gaminti. Taigi antikos meno sąvoka buvo gerokai platesnė negu dabartinė – greta dailės ji aprėpė amatus ir kai kuriuos mokslus.

Tad dėsninga, kad antikos filosofai buvo linkę manyti, jog gamtą imituojančiam ir pagal griežtas taisykles kuriančiam dailininkui kūrybingumas nereikalingas. Demokritas teigė, kad menininkas tiesiog mėgdžioja gamtos metodus tarytum audėjas mėgdžioja voro pinkles. Išsamiausiai pamėgdžiojimo (*mimetinę*) meno sampratą išplėtojęs Platonas teigė, kad menininkui tereikia mokėti gerai įsižiūrėti į amžiną pavyzdį ir jį tiksliai atvaizduoti. Kurdamas atvaizdus dailininkas, anot Platono, tiesiog pamėgdžioja supantį pasaulį, pasitelkęs „apgaulingą šešėlių raštą“ (Platonas 1995a: 164 [107 b–d]). Filosofas primena, kad menas yra viso labo šešėlio šešėlis, taigi – dvigubai netikras. Prisiminkime, kad visas juslinis pasaulis ir supantys daiktai idealistinėje Platono filosofijoje traktuojami kaip trumpalaikiai, netikri ir netobuli neregimų idėjų šešėliai, tačiau menininkams Platonas nepalieka netgi šešėlių gaminimo privilegijos: „Nejaugi skulptorius kažką daro?“ – ironiškai klausia Platonas ir tuoj pat apibendrina, kad anas tik pamėgdžioja (Platonas 2000b: 378 [597d]). Taigi menininką Platonas vertino menkiau negu amatininką, vadino jį „amatininko šešėliu“, nuogąstaudamas, kad menininkai neturi ambicijų ir nesupranta dalykų, kuriuos pamėgdžioja ir garbina, todėl ir nebando įveikti mechaniško pamėgdžiojimo bei ieškoti tikro kūrybingumo galimybių. Platonas nekuria estetikos teorijos, jis tiesiog dailę traktuoja kaip tarpininkę tokios komunikacijos formos, kuri yra apgaulinga ir klaidinga (plg. Keuls 1978: 13).

Iliuzinę tikrovę mėgdžiojančių menininkų veiklą Platonas bei Aristotelis ragino griežtai reglamentuoti ir cenzūruoti, o toleruoti tik tuos kūrinius, kurie atitinka valstybės interesus, turi didaktinį ir taurinantį poveikį, estetinius kriterijus derina su etiniais (plg. Platonas 2000b: 83 [379]; Aristotelis 2009: 290 [1340a]). „Netikrais poetais“ Platonas ir Aristotelis vadino tuos, kurie mėgdžioja tikrovę ir kuria pagal tam tikras taisykles, savo kūriniais gadindami naivių klausytojų sielas. Platonas netgi siūlė išvaryti iš savo idealiosios valstybės visus dailininkus ir netikrus poetus, kurie mėgdžioja gamtą ir savo kūriniais gadina naivių klausytojų sielas. Aristotelio *Poetikoje* ir *Retorikoje* poetai dar ryžtingiau priskiriami prie gamtos mėgdžiotojų, kurie imituoja taip, kaip ir tapytojas arba kuris nors kitas menininkas, kuriantis paveikslus (Aristotelis 1990: 314 [1460b]). Taigi, apibrėždami poeziją vizualiems menams būdingomis sąvokomis, Platonas ir Aristotelis priskiria ją prie menų ir smerkia už iliuzijos vaizdavimą (plg. Kreiger 1990: 191), todėl neturėtų stebinti, kad antikos filosofijoje formavosi gana griežta nuostata menininko veiklos ir komunikacijos atžvilgiu.

Platono plėtojama meninės kūrybos kaip dvigubos iliuzijos, arba iliuzinės tikrovės imitacijos samprata formavo neigiamą požiūrį į meną, tačiau kartais būtent meninės kūrybos sąsajas su iliuzija antikos filosofai laikė meno privalumu ir netgi jo esme. Gilindamiesi į estetinio patyrimo fenomeną jie įžvelgė jo sąsajas su iliuzija: kai žiūrovo sąmonėje atsiranda iliuzija, leidžianti patikėti, jog scenoje vykstanti vaidyba vyksta iš tikrųjų, tuomet jis atsiveria meninei vaidybai ir patiria estetinį patyrimą. Šiuo atveju iliuzija tampa tarytum tikslu. Tragedijos žiū-

rovas, kuris leidžiasi klaidinamas, yra išmintingesnis negu tas, kuris tam nepasiduoda. Girdėdamas apie sielvartą ir kančią kalbantį aktorių žiūrovas geba ir pats ją patirti, nes apgaulinga ir iliuzinė meninė komunikacija paveikia žmogaus vaizduotę, leidžia jam įsitraukti į šio fiktyvaus dialogo sakramentą bei patirti estetinį išgyvenimą. Taigi iliuzionistinės meno kūrybos ir komunikacijos šaknys implikuoja sąsajas su vaizduote, kuri antikos filosofijoje buvo traktuojama kaip „įsivaizdavimas" arba „dvasinė vaizduotė" (plg. Pollitt 1990: 223–224). Vaizduotė atlieka aktyvų vaidmenį kuriant iliuziją bei optines apgaules. Neatsitiktinai Platonas vaizduotę siejo su regimybe, pasirodymu, kuris yra artimas įprastam jusliniam patyrimui, todėl atrodo tikras. Vaizduotės ir juslių sąsajas plėtojęs Aristotelis grindė mintį, kad vaizduotė yra tiesiog juslinis suvokimas, vienas iš sugebėjimų ar būsenų, leidžiančių spręsti ir teigti tiesą. Itin glaudžiai siedamas vaizduotę (*phantasia*) su regos jusle Aristotelis jos pavadinimą kildino nuo šviesos, be kurios neįmanoma regėti (Aristotelis 1990: 388 [429a]). Antikos filosofus dominusi tikrovės ir jos atvaizdo, tikrovės ir išmonės, mąstymo ir vaizduotės sampynos problematika tebetraukia dėmesį ir yra nagrinėjama kalbinės egzistencijos (Kačerauskas 2008: 4–12; 2010b: 11–19), daikto ir jo atvaizdo santykio (Juzefovič 2010: 229–236) bei kitokiais aspektais.

IŠVADOS

Antikos filosofijoje gimė ir subrendo originali grožio, kūrybingumo ir meninės komunikacijos samprata, buvo plėtojami harmonijos, simetrijos, proporcijos, saiko, vientisumo principai, kurie išreiškė pagrindinius klasikinės estetikos bruožus. Grožio sąvoką susiejus su simetrija bei harmonija antikos estetikoje įsitvirtino objektyvaus, nepriklausomo nuo suvokėjo, racionalaus, tik protu įžvelgiamo grožio samprata, kuri padarė milžinišką įtaką visai Vakarų estetikai. Tačiau greta pagrindinės, objektyvistinės, antikos filosofijoje susiformavo ir kita, subjektyvesnė, grožio samprata, kurią formuoja suvokėjo žvilgsnis ir konkretus regėjimo kampas (*euritmija*), daikto atitikimas savo paskirtį. Tokia subjektyvi interpretacija buvo palanki gilinantis į meninės kūrybos motyvų, estetinės išraiškos ir estetinio patyrimo fenomenus. Antikos filosofai dailę priskyrė prie amatų ir siejo su iliuzinės tikrovės mėgdžiojimu, o ne kūrybingumu. Tuo tarpu poeziją suskirstė į dvi rūšis – dieviško kūrybinio įkvėpimo metu sukurtas eiles (tikroji poezija) ir meistriškai mėgdžiojant tikrovę sukaltas eiles, kurios buvo priskiriamos prie menų. Meno sąvoka buvo gana artima meistriškumo sąvokai, o kūryba buvo suvokiama kaip amatas, iliuzinės tikrovės atgaminimas ir žmonių apgaudinėjimas, skatinantis žmones mėgautis apgaulėmis ir taip atitraukiantis nuo esminių dalykų – idėjų pasaulio ir tikrosios tiesos. Platonas savo utopinėje valstybėje ketino griežtai cenzūruoti meninę komunikaciją ir leisti tik tokią, kuri būtų pateisinama didaktiniais tikslais. Meninė kūryba taip pat buvo siejama su troškimu apsivalyti, išgryninti savo sielą, pakylėti ją. Tokia katarsinė meninės kūrybos samprata priartina prie kalokagatijos, kuri grožį siejo su gėriu bei žinojimu.

Gauta 2011 03 24
Priimta 2011 09 22

Literatūra

1. Aristotelis. 2009. *Politika*. Vilnius: Margi raštai.
2. Aristotelis. 1990. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis.
3. Aristotelis. 1999. „Metafizika", *Grožio kontūrai. Antologija.* I, sud. A. Andrijauskas. Vilnius: Pradai.
4. Brancacci, A. 2007. "Democritus' Mousica", in *Democritus: Science, the Arts, and the Care of the Soul*, eds. A. Brancacci, P.-M. Morel. Leiden: Brill, 181–206.
5. Foucault, M. 1997. *Ethisc, Subjectivity and Truth. The Essential Works of Michael Foucault 1954–1984.* Vol. 1, ed. P. Rabinow. Harmondsworth, Middlesex: Allen Lane, Penguin.

6. Gajauskas, A. 2011. „Kvantinės estetikos refleksija Algio Mickūno kosmoso filosofijoje“, *Santalka* 19(1): 17–27.
7. Halliwell, S. 2002. *The Aesthetics of Mimesis: Ancient Texts and Modern Problems*. Princeton University Press.
8. Herakleitas. 1995. *Fragmentai*. Vilnius: Aidai.
9. Hon, G.; Goldstein, B. B. 2008. *From Summetria to Symmetry: the Making of a Revolutionary Scientific Concept*. Springer.
10. Juzefovič, A. 2006. „Netiesioginės komunikacijos ypatybės: žaidimas pseudonimais, aforizmais, metaforomis ir ironija“, *Logos* 46: 188–200.
11. Juzefovič, A. 2008. „Tuštumos problematika Heideggerio filosofijoje“, *Logos* 56: 178–188; 57: 195–206.
12. Juzefovič, A. 2009. „Principinis fenomenologijos neužbaigtumas, atvirumas ir tuštuma“, *Logos* 58: 196–204.
13. Juzefovič, A. 2010. „Teksto ir vaizdo flirtas dailėje“, *Filosofija. Sociologija* 21(3): 229–236.
14. Kačerauskas, T. 2008. „Tikrovė ir išmonė kalbinės egzistencijos perspektyvoje“, *Santalka* 16(1): 4–12.
15. Kačerauskas, T. 2010a. “Education of coexistence as *technē tuo biou*”, *Santalka* 18(3): 31–39.
16. Kačerauskas, T. 2010b. „Mąstymas, žiūra ir vaizdijimas: egzistencinės sąveikos“, *Filosofija. Sociologija* 21(1): 11–19.
17. Kahn, Ch. H. 1981. *The Art and Thought of Heraclitus: an Edition of the Fragments with Translation and Commentary*. Cambridge: Cambridge University Press.
18. Kardelis, N. 2007. *Vienovės įžvalga Platono filosofijoje*. Vilnius: KFMI.
19. Keuls, E. C. 1978. *Plato and Greek Painting*. London: Brill.
20. Kreiger, M. 1990. “Representation in words and in drama: the illusion of the natural sign”, in *Aesthetic Illusion – Theoretical and Historical Approaches*, ed. W. Pape. Berlin: Waler de Gruyter, 183–216.
21. Laertios, D. 1988. *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*. Warszawa: PWN.
22. McClure, L. 2003. *Courtesans at Table: Gender and Greek Literary Culture in Athenaeus*. New York: Routledge.
23. Mickūnas, A. 2011. “Creativity and cosmic fields of world awareness”, *Santalka* 19(1): 7–16.
24. O’Connell, E. 2006. *Heraclitus and Derrida: Presocratic Deconstruction*. Berlin, New York: Peter Lang.
25. Plato. 1975. *Philebus*. Forgotten Books.
26. Platonas. 1995a. *Timajas. Kritijas*. Vilnius: Aidai.
27. Platonas. 1995b. *Sokrato apologija. Kritonas*. Vilnius: Aidai.
28. Platonas. 1996. *Faidras*. Vilnius: Aidai.
29. Plato. 1998. *Gorgias*. New York: Cornell University Press.
30. Platonas. 2000a. *Puota, arba apie meilę*. Vilnius: Aidai.
31. Platonas. 2000b. *Valstybė*. Vilnius: Pradai.
32. Platonas. 2005. *Antrasis ir septintasis laiškai*. Vilnius: Aidai.
33. Pollitt, J. J. 1990. *The Art of Ancient Greece: Sources and Documents*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
34. Riedweg, Ch. 2005. *Pythagoras: His Life, Teaching and Influence*. New York: Cornell University Press.
35. Santayana, G. 1955. *The Sense of Beauty: Being the Outline of Aesthetic Theory*. New York: Courier Dover Publications.
36. Shapiro, H. A. 1994. *Myth Into Art: Poet and Painter in Classical Greece*. London: Routledge.
37. Swift, P. A. 2005. *Becoming Nietzsche: Early Reflections on Democritus, Schopenhauer, and Kant*. Lanham: Lexington Books.
38. Tatarkiewicz, W. 2005. *History of Aesthetics*. Vol. 1: *Ancient Aesthetics*. London, New York: CIPG.
39. Tatarkiewicz, W. 2007. *Šešių sąvokų istorija*. Vilnius: Vaga.
40. Warry, J. G. 1962. *Greek Aesthetic Theory: a Study of Callistic and Aesthetic Concepts in the Works of Plato and Aristotle*. London: Taylor & Francis.

AGNIEŠKA JUZEFOVIČ

Conception of beauty and creative communication in Antique philosophy

Summary

In the paper, attention is focused on the analysis of classical philosophy, particularly on Plato' and Aristotle' texts; therefore, the emergence and formation of aesthetic questions in early (pre-Socratic) and late (Hellenistic) periods are also reviewed. Various communicative dimensions of beauty and art creation are highlighted; the author considers the factors that could mediate the concept of metaphysical beauty established by early Greek philosophers, discusses the role of harmony, symmetry, eurhythmy and proportions in the formation of the classical conception of beauty and establishing a communicative relation between the artwork and its perceiver. The author analyses the concept of kalokagathia and shows how the good, beauty and truth could mutually extend and communicate through each other. The author also discusses what beauty could tell us through Erot and how a more subjective and sensual conception of beauty could be established. While analysing the conception of art creation in Greek philosophy, the author highlights how creation could be understood as a creative process inspired by Muses or a simple imitation of the illusory world. Topics of artistic creation and communication are also analysed from the point of view of *catharsis* as soul purification. The author highlights the formation and transformation of the concept of beauty and creative communication and shows where they are actual for contemporary aesthetics and theory of communication and how the ideas of Plato and Aristotle are interpreted in contemporary philosophy.

Key words: Antique aesthetics, beauty, creativity, kalokagathia, communication, Plato, Aristotle